

Център за семиотични и културни изследвания

eБИБЛИОТЕКА

ЮРИЙ М. ЛОТМАН

ТЕАТРАЛНИЯТ ЕЗИК И ЖИВОПИСТА

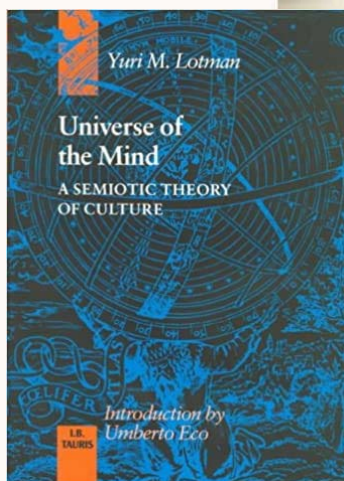
e-издание на Център за семиотични и културни изследвания

2012

www.cssc-bg.com

ЮРИЙ ЛОТМАН: ТЕАТРАЛНИЯТ ЕЗИК И ЖИВОПИСТА. КЪМ ПРОБЛЕМА ЗА ИКОНИЧНАТА РИТОРИКА

2

Връзката на феномена на изкуството с удвояването на реалността е многократно отбелязвана в естетиката. В това отношение античните легенди за раждането на римата от ехото и на рисунката от очертаната сянка са изпълнени с дълбок смисъл. В същото време магическата функция на предмети като огледалото, създаващи друг, подобен на отразявания свят, но не същия, „нещо като“ свят, е също толкова знаменателна, както и ролята на метафората в отражението, в огледалността за самосъзнанието на изкуството. Възможността за удвояване е онтологична предпоставка за превръщането на предметния свят в свят на знаците: отразеният образ на предмета е откъснат от естествените за него практически връзки (пространствени, контекстни, цели и др.), поради което лесно може да бъде включен в моделиращите връзки на човешкото съзнание. Отражението на лицето не може да бъде включено в естествени за отразявания обект връзки: то не може да бъде докоснато и погалено – но съвсем спокойно може да се включи в семиотични връзки: може да бъде обиждано или използвано за магически манипулации. В това отношение то е еднотипно с маските и отпечатъците (например с отпечатъци от следи или ръце). [...]

ЮРИЙ ЛОТМАН: ТЕАТРАЛНИЯТ ЕЗИК И ЖИВОПИСТА. КЪМ ПРОБЛЕМА ЗА ИКОНИЧНАТА РИТОРИКА

3

Yuri
Lotman

"... Lotman, in my view,
is a critic who started from
a structuralist approach ...
but who does not remain
bound by it." —Habermas

Non-
Memoirs

Translated by Caroline Lemak Brickman

В елементарния факт на удвояване на определен обект обаче е скрита семиотичната ситуация като чиста възможност. Като правило тя остава неосъзната от наивното съзнание, което не е ориентирано към знаково възприемане на света. Друго е положението, когато става двойно удвояване, удвояване на удвояването. Многократността на удвояването и трансформирането на отразения образ в хода на този процес играят особена роля в изобразителните текстове. В словесните текстове условността в отношението на съдържанието към изразяването, конвенционалният характер на това отношение е значително по-очевиден. [...]

Изобразителните изкуства (и тяхното потенциално семиотично зърно – механичното отразяване на обекта в огледална плоскост) създават илюзията за тъждество между обекта и неговия образ. Следователно към процеса на създаване на художествения знак (текст) се добавя още едно звено: най-напред трябва да се разкрие знаково-условната природа, лежаща в основата на всеки семиотичен факт – текстът, възприеман от наивното съзнание като безусловен, трябва да бъде осъзнат в неговата знакова условност. Практически това означава, че на несловесния текст в този етап се приписват черти на словесен. И едва на следващия етап се извършва вторична иконизация на текста, което съответства на оня момент в поезията, когато на словесния текст се приписват черти на несловесен (иконически).

ЮРИЙ ЛОТМАН: ТЕАТРАЛНИЯТ ЕЗИК И ЖИВОПИСТА. КЪМ ПРОБЛЕМА ЗА ИКОНИЧНАТА РИТОРИКА

4

Можем да открием каква роля играе в този процес (особено в първия му стадий) удвояването на удвояването чрез примера с функцията на огледалото в определени моменти от развитието на изобразителното изкуство. Може да се каже, че за някои моменти в живописата огледалото върху платното типологически изпълнява същата роля, както словесната игра в поетичния текст: разкривайки условността в основата на текста, то превръща езика на изкуството в основен обект на внимание от страна на аудиторията. По правило двойното удвояване е характерно не за цялото платно, а само за определена негова част. В този случай в участъка на вторичното удвояване рязко се повишава степента на условност, което разкрива знаковата природа на текста.

Така например патосът на ренесансовото изкуство по-конкретно се състои в утвърждаването на „естествената“ перспектива като въплъщение на някаква константна гледна точка. Но въвеждането на огледалото във „Венера през огледалото“ на Веласкес позволява да се покаже в пределите на общоприетата система за перспектива централната фигура (Венера) едновременно от две гледни точки: зрителят я вижда в гръб, а в огледалото вижда нейното лице. Гледната точка се очертава като самостоятелен структурен елемент, който може да бъде отделен от обекта, да се предостави за наивно съзерцание и да бъде представен като осъзната и самостоятелна същност.

ЮРИЙ ЛОТМАН: ТЕАТРАЛНИЯТ ЕЗИК И ЖИВОПИСТА. КЪМ ПРОБЛЕМА ЗА ИКОНИЧНАТА РИТОРИКА

5

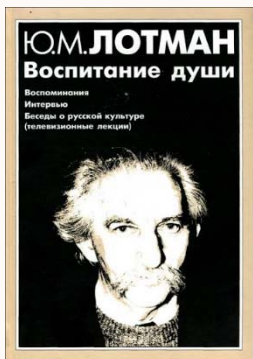
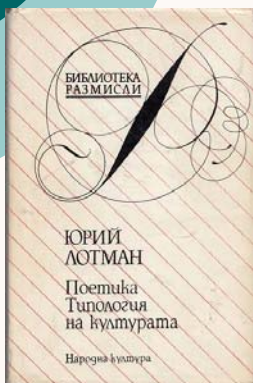

В картината на Ян Ван Ейк „Портрет на Арнолфини с жена му“ срещаме огредалото в същата функция: централните фигури върху платното виждаме *en face*, а в тяхното отражение – откъм гърба. Тук обаче ефектът се усложнява най-напред от факта, че изображението в огледалото е изкривено: сферичната огледална повърхност трансформира фигурите, което съсредоточава вниманието върху спецификата на отражението. Става очевидно, че всяко отражение е в същото време и промяна, деформация [...].

Съчетанието между огледало и метаструктурни елементи (върху платното художникът е изобразен в мига, когато нанася върху него изображението, докато зрителят вижда обекта на неговото изображение отразен в огледалото зад гърба му) позволява на Веласкес в „Менини“ да превърне в предмет на нагледно познание самата същност на изобразителния език, неговото отношение към обекта. Във всички тези случаи огледалото удвоява онова, което преди това е било удвоено от четката на художника, и едновременно въвежда на платното онова, което поради спецификата на приетия живописен език би трябвало на пръв поглед да се намира извън неговите предели и като че ли разграничава начина на изобразяване от изобразеното. Обект на изобразяване става начинът на изобразяване.

ЮРИЙ ЛОТМАН: ТЕАТРАЛНИЯТ ЕЗИК И ЖИВОПИСТА. КЪМ ПРОБЛЕМА ЗА ИКОНИЧНАТА РИТОРИКА

7

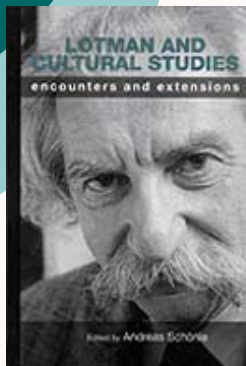

За риториката на бароковия текст е характерен сблъсъкът в пределите на цял участък, белязани с различна степен на семиотичност. В сблъсъците между езиците неизменно единият от тях се проявява като „естествен“ (като неезик), а другият като подчертано изкуствен.

В бароковите храмови стенописи в Чехия се среща следният мотив: ангелче в рамка. Особеното в живописата е, че рамката имитира овален прозорец, а седналата на „перваза“ фигурка е повесила едното си краче, сякаш че излиза от рамката. Непобралото се в композицията краче е скулптурно. То е прикрепено към рисунката като продължение. Тоест текстът представлява живописно-скулптурно съчетание, като освен това фонът зад гърба на фигурата имитира синьо небе и изглежда като пробив в пространството на фреската. Прекрачващият обемен крак разкъсва това пространство по друг начин и в обратна посока. Целият текст е изграден върху играта между реалното и нереалното пространство и сблъсъка между езиците на изкуствата, от които единият е представен като „естествено“ качество на обекта, а другият – като негово изкуствено подражание.

ЮРИЙ ЛОТМАН: ТЕАТРАЛНИЯТ ЕЗИК И ЖИВОПИСТА. КЪМ ПРОБЛЕМА ЗА ИКОНИЧНАТА РИТОРИКА

8

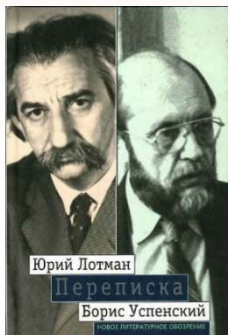
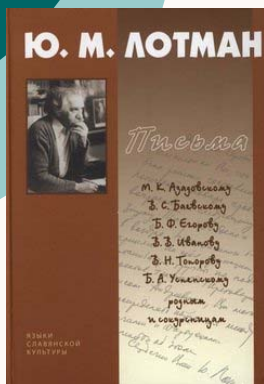

Изкуството на класицизма изисква единство на стила. Бароквата смяна на локалните подредби изглежда варварство. Целият текст трябва да бъде равномерно организиран и да се кодира по единен начин. Това обаче не означава отказ от риторическа структура. Риторическият ефект се постига с други средства – чрез многослойността на езиковата структура. Най-разпространен е случаят, когато обектът на изображението е кодиран първо с театрален, а после с поетически (лирически), исторически или живописен код. В редица случаи (това е особено характерно за историческата проза, пасторалната поезия и живописата през 18 век) текстът представлява пряко възпроизвеждане на съответната театрална експозиция или сценичен епизод. В съответствие с жанра такъв свързващ текст код може да бъде сцена от трагедия, комедия или балет. [...]

Когато става дума за „театрализиране“ на живописата в определени епохи, не бива да свеждаме нещата до повърхностна метафора. Въпросът има дълбоки корени, от една страна, в самото естество на театъра, а, от друга, в същността на „междинното кодиране“. Могат да се разграничат някои аспекти на този двуединен проблем. [...]

ЮРИЙ ЛОТМАН: ТЕАТРАЛНИЯТ ЕЗИК И ЖИВОПИСТА. КЪМ ПРОБЛЕМА ЗА ИКОНИЧНАТА РИТОРИКА

9

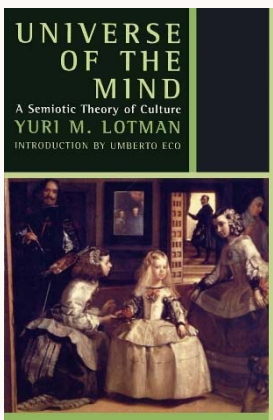
Съществен момент от определянето на „живописната ситуация“ е сегментирането на потока то време, в който обектът е включен в своето реално битие. На непрекъснатостта и безспирността на времевия поток, в който е потопен обектът на изображение, противостои раздробеният и неподвижен момент на изображението. Често психологически инструмент за реализиране на това превключване е предварителното осъзнаване на живота като театър. Имитирайки динамичната непрекъснатост на реалността, театърът същевременно я раздробява на отрязъци, на сцени, като по този начин разграничава цялостни дискретни единици в нейния непрекъснат поток. Такава единица вътре в себе си се възприема като иманентно затворена, като показваща тенденция към неподвижност във времето. Не са случайни названия като „сцена“, „картина“, „акт“, които еднакво обхващат както областта на театъра, така и на живописата.

ЮРИЙ ЛОТМАН: ТЕАТРАЛНИЯТ ЕЗИК И ЖИВОПИСТА. КЪМ ПРОБЛЕМА ЗА ИКОНИЧНАТА РИТОРИКА

10

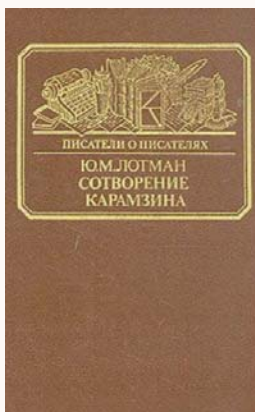
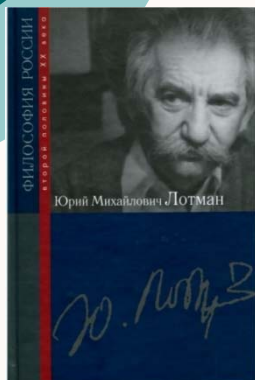
Театърът заема междинно положение сред недискретния поток на живота и открояването на дискретни „неподвижни“ моменти, което е характерно за изобразителните изкуства. От една страна, той се отличава от картината и се доближава до живота със своята непрекъснатост и движението си, а, от друга, се отличава от живота и се доближава до картината чрез разграничеността на потока на действието на сегменти, като всеки от тях във всеки отделен момент клони към композиционна организираност вътре във всеки синхронен разрез на действието: вместо непрекъснатия поток на извънхудожествената реалност имаме нещо като серия отделни, иманетно организирани картини с мигновени преходи от едно в друго живописно решение.

Междинното положение на театъра между подвижния и недискретен свят на реалността и неподвижния и дискретен свят на изобразителните изкуства определя постоянната размяна на кодове, от една страна, между театъра и реалното поведение на хората и, от друга, между театъра и изобразителните изкуства. Следствие от него е фактът, че **в редица случаи животът и живописиста общуват помежду си чрез посредничеството на театъра, който същевременно изпълнява функцията на междинен код, на код преводач.**

ЮРИЙ ЛОТМАН: ТЕАТРАЛНИЯТ ЕЗИК И ЖИВОПИСТА. КЪМ ПРОБЛЕМА ЗА ИКОНИЧНАТА РИТОРИКА

11

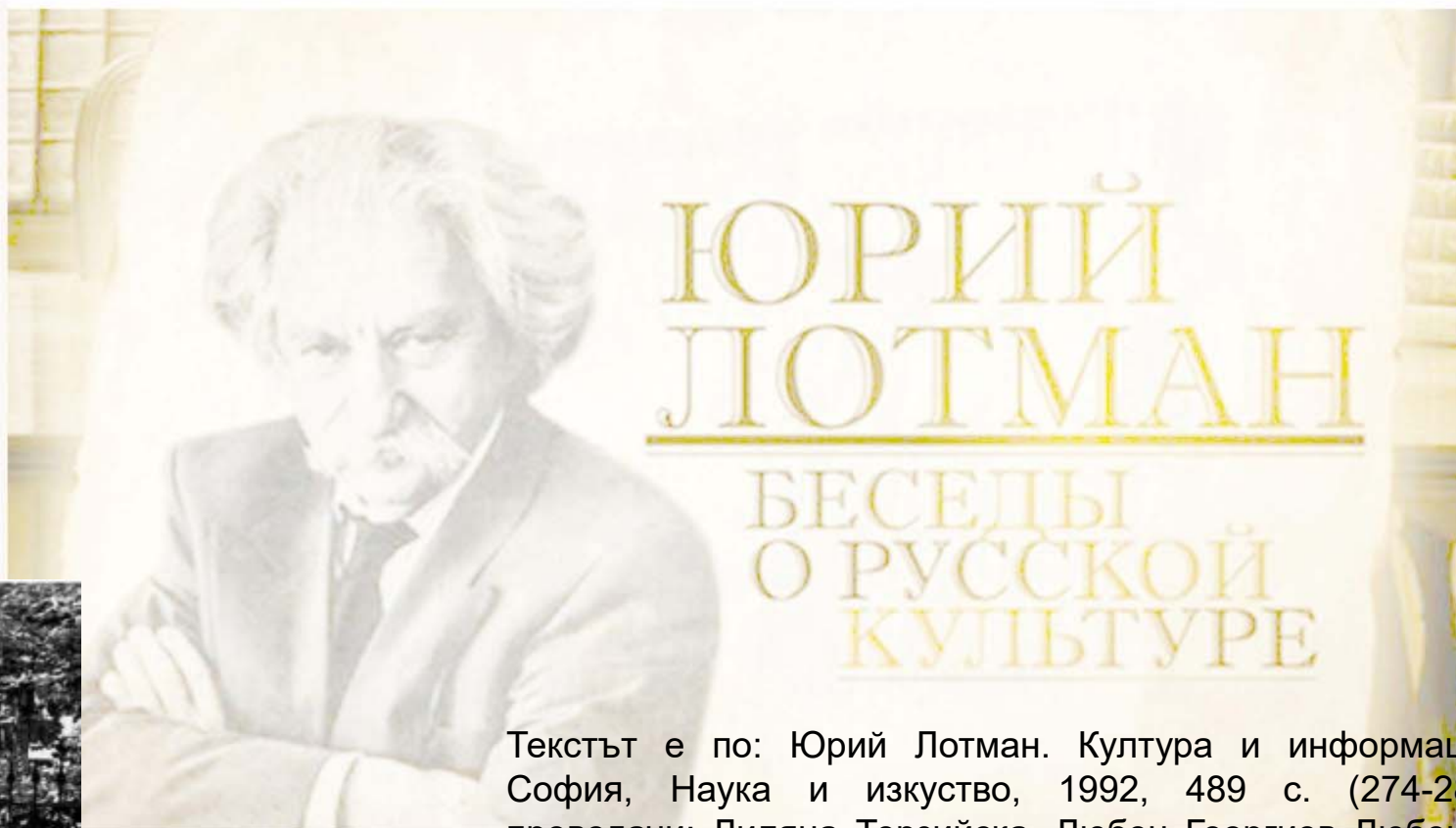

Резултат от взаимодействието между театъра и поведението е фактът, че **наред с постоянно действащата в историята на театъра тенденция да се уподобява сценичният живот на реалния, също толкова константен, е налице и противоположната – да се уподобява реалният живот (или определени негови сфери) на театъра.** Последната тенденция е особено осезаема в културите, изработващи ярко изразени области на ритуализирано поведение. **Ако в своите извори театралното действие идва от ритуала, в по-нататъшното историческо развитие често се получава обратното заимстване: ритуалът попива театралните норми.** [...]

Епохата на класицизма рязко разграничава области на ритуализирано и на практическо поведение, а за романтизма е присъщо проникването в битовата сфера на театралните норми за поведение. От една страна, се премахва затворената област на „високо“ държавническо поведение, а, от друга, се ритуализира „средната“ по стил сфера на любовното, приятелско поведение, ситуацияите от рода на „общуване с природата“ или самотата „сред шумния бал“. Възникването на „театъра на всекидневното поведение“ изменя възгледа на човека към самия себе си. В живота се разграничават „поетични“ моменти и ситуации, които се обявяват за единствено значими и дори за единствено съществуващи.

ЮРИЙ ЛОТМАН: ТЕАТРАЛНИЯТ ЕЗИК И ЖИВОПИСТА. КЪМ ПРОБЛЕМА ЗА ИКОНИЧНАТА РИТОРИКА

14

Текстът е по: Юрий Лотман. Култура и информация. София, Наука и изкуство, 1992, 489 с. (274-285); преводачи: Лиляна Терзийска, Любен Георгиев Любенов. Всички права на автора, издателя и преводачите са запазени.

Презентацията е с образователна цел и е предназначена за студентите от НАТФИЗ „Кръстьо Сарафов“, които изучават модул „Семиотика“.